

világelemek beemelését a szereplői szerkezetbe. A legjelentősebb szellemi-esztétikai intenzitással mégis a fabulációt leleplező formaképzés bír, amikor e többszörösen „hitelesített” világba ágyazza a rendkívüli legmegrázóbb változatait és érzékeltetve a jelentés- és identitástulajdonítás válságait, domináns jegyként érvényesíti az egzisztenciális iszonyat feletti kérdező-tűnődő alapállást.

FARAGÓ Kornélia

A LEGÚJABB MAGYAR IRODALOM KÖNYVE

Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Nappali ház, Budapest, 1994

A magyar irodalmi fejlődés jelen korú, folytonosan alakuló összefüggérendszerét írja le és tekinti át (összegezve kivehető jelenségeit) az a – főleg a Nappali ház köré tömörülő – kritikus-i-frói csoport, mely a *Csipesszel a lángot* című tanulmánygyűjteményt megjelentette. Munkájukhoz – épp a vizsgált „tárgy”, a legújabb magyar irodalom változékonyága következményeként – a kísérlet szándékát, a hozzávetőlegesség kritériumát kell értenünk. Ugyanis az elemzett és eközben „többszínűnek megmutatott” korszak jelenségeihez, azaz a legújabb magyar irodalom alkotásainak „megszóltatásához” még nem alakult ki a kritika alkalmas nyelve. Miképp a hatvanas évek kitermelte és elindította – Mészöly, Nádás, Esterházy, Krasznahorkai nevéhez és műveihez kapcsolható, s általuk (az Emlékiratok könyve és a Bevezetés a szépirodalomba megjelenése révén) is lezáruló – irodalom is elődízte a kritika revízióját, úgy a legújabb fejleményeket sem lehet a múlt fogalmi apparátusával és logikai rendjével megközelíteni, azaz „az újat a régivel megmagyarázni”. A kötetbe foglalt huszonkilenc tanulmány közül a címadó frás szerzője, Garaczi László foglalkozik e kérdéssel: a mai irodalmi művek és a kritika diszkurzusának lehetőségeivel. Kifejtett nézetei értelmében ezek a jelenségek a „lét és a nemlét határmezsgyéjén” mozognak, így értésükhöz olyan interpretációs stratégiák kívánatosak, amelyekkel kialakulásuk folyamatában lehetséges az újszerű lényeg megragadása. Egy ilyen új típusú kritika önmagában is külön világ: esztétikai eszközökkel mérhető műalkotás. „Nem a kritikus művészettörténeti felkészültségére vagyunk kíváncsiak, hanem arra az érzékenységre, ami a történeti anyag ismeretével párosulva, valami újra, eddig ismeretlenre képes rezonálni” – írja Garaczi.

Nemcsak a legújabb magyar irodalom jelent bonyolult összefüggérendszer, de a *Csipesszel a lángot* írásai is változatosak mind műfaji szempontból, mind az alkalmazott interpretációs eljárások tekintetében: a történeti elvek érvényesítésétől a motívumelemzésig terjednek. Ugyanakkor a vizsgált korszak a maga meghatározhatatlanságával, folyamataival, kötődéseivel, ellentéteivel és ellentmondásaival a történeti elhelyezés és összehasonlítás szükségességét sugallja. Ilyen elven alapul (bár ez a látószög akaratlanul is jelen van több munkában) Szirák Péter *Folytonosság és változás a 80-as évek magyar prózájában* című – a kötet szempontjából kulcsfontosságú – tanulmánya. Benne a szerző a legújabb magyar irodalom szemszögéből fontos kérdéseket tesz fel és vizsgál: mikor és miben mutatkozik meg a nyolcvanas évek irodalmi korszakváltása, melyek a kialakuló

új irodalom hagyományai és megkülönböztető sajátosságai. Ezt a váltást a magyar próza fejlődésében – Hans Robert Jauss elméletét fogadva el – „észrevétlen átmenetek folytonosságának játékaként” fogja fel, előzményeit pedig a Mészöly-, Tandori-, Nádasy-, Esterházy-művek jelentette irodalmi vonulatban látja, mely eltávolodva a valóságképező modellektől, a világszerűség helyett a szövegszerűség jelenségét teljesítette ki, meghatározó sajátossága még az ironikusság és az „odaérthető szubjektum relativizálódása”. Az az irodalmi tér, amelyben a legújabb magyar próza fejleményei megjelennek, az említettekén kívül még Lengyel Péter, Krasznahorkai László és Grendel Lajos törekvéseivel is összefügg. Az irodalmi kilencvenes évek kezdőpontját azonban lehetetlen egyértelműen meghatározni, s igen nehéz kiinduló motívumát megjelölni. A relatív teljességre törekvő nagyforma radikális lerombolása lenne ez? Az önreflexió állítólagos hiánya, vagy a modernség katasztrofista látásmódja? A történet hiánya, vagy a történetmondás megújulása? Egyáltalán értelmezhető-e és rendszerezhető-e ezek az alkotások, vagy marad a »művilággal« azonosuló magyar »praktika«? – teszi fel a kérdést a szerző. Mindenesetre a nyolcvanas évek közepétől a kilencvenes évek első néhány évéig kötetten jelentkeztek prózaepikai alkotásait a Mészöly- és az Esterházy-féle hagyományokhoz látja kapcsolhatónak. Ezen írók közé sorolja Márton Lászlót, Garaczi Lászlót, Németh Gábort, Szijj Ferencet, Darvasi Lászlót, Kukurély Endrét, Parti Nagy Lajost, Podmaniczky Szilárdot, Hazai Attilát és másokat. Természetesen ez a besorolás nem teljes érvényű és nem lehet merev, hisz a felsorolt írók művei épp annyi rokonságot mutatnak a prózafordulat első vonulatával, mint amennyire majd eltérnek tőle és sajátosságok, „jellegadó” (pl. Garaczi) lesznek alkotásaik és törekvéseik a prózafordulat második vonulatát illetően.

Wirth Imre *Töredékesség vagy történet* című tanulmányában a legújabb irodalom kritikái fogadtatását vizsgálja. E kritikák többségét ugyanazon korosztályba tartozók írták, mint ahova a művek szerzői tartoznak, ezért Wirth szerint logikusnak látszik az, hogy a legújabb magyar irodalom kritikája az önmeghatározás eredményével azonos. Hogy ez mégsem így van, azt a *Csipesszel a lángot* létrehozásának ténye mutatja, a jelenség megléte és létjogosultsága igazolásának egzisztenciális vágya. „Ez a könyvkezdeményezés talán patetikus, talán kissé rémképszerű, hiszen a történetnélküliséggel és személytelenséggel sokkoló, az értelmezési felületek csekély (vagy éppen végtelen) számát kínáló, a hagyományos fogalmi készlettel megközelíthetetlennek tűnő irodalom egy részével a hiány és az elhallgatás előérzetével kezdeményez beszélgetést.” A továbbiakban Wirth a legújabb irodalom kritikai-elméleti irodalmát tekinti át, többek között az „erősen korosztályi érdeklődésű” Keresztury Tibor, Mészáros Sándor, Domokos Máttyás munkáira hivatkozik, majd a jelen korú irodalmi vonulatnak jelleget és irányt adó Garaczi-művekről írt kritikák elemzése kapcsán vonja le nem túl biztató következtetését az újdonsággal, a prózafejlődéssel szemben tehetetlenül „keresgélő” kritikáról: története kudarc-, nem értés- és lemondástörténet.

Nem annyira új megfigyelésekkel kecsegtető, mint inkább összefoglaló értékű tanulmány Takáts József *Rövidtörténet, 1986, posztmodern* című dolgozata. Az elméleti irodalmat vizsgálva-elemezve néhány – az új magyar, illetve a legújabb irodalom szempontjából – rendkívül fontos kérdésre keresi a választ. E célkitűzéseit szövegszerűen is megfogalmazza. Ezek szerint a rövidtörténet fogalmi meghatározása, típusainak vizsgálata, ezenkívül a minimalizmus és a posztmodern jelensége, valamint a magyar irodalom 1986-os fordulata képezi érdeklődésének tárgyát. A próza történetének korszakolása terén Beck András és Csuha István elméletére támaszkodik, minek nyomán Esterházy előtti és utáni prózát emleget, azaz az első fejlődési szakaszt a *Termelési regény* (vagy Mészöly *Filmjének*) megjelenésétől 1986-ig, a *Bevezetés* . . . megjelenéséig jelöli ki, míg

a legidősebb fordulatot a 90-es évek elejére helyezi, Márton László *Áikelés az üvegen* című regényével fémjelvezve. Ugyancsak Becket idézve állapítja meg, hogy a '86 előtti próza „önreflexiója, mind megismerés-központúsága mögött ott húzódott a feltételezés, hogy egy egyre lejjebb, mélyebbre hatoló mozgással el lehet jutni az Én vagy a Valóság egy végső (bár személyes) leírásáig”. A '86 utáni prózát viszont „sem az önreflexió, sem a megismerés, sem ez a mélyre ható mozgás, sem a végső leírás feltételezése nem jellemzi, hanem leginkább az egymás melletti világok létrehozása, nem a mélységet kutatja, hanem a felszín írja le”.

A rövidtörténet műfaji vonatkozásainak meghatározásakor elméleti szinten Thomka Beáta *A pillanat formái* című könyvére támaszkodik. Ennek értelmében, a műfajt a „pillanat formájának”, olyan műfajnak tekinti, amelyet nem az „emberi történéseknek a folyamata vagy a módszere érdekli, mint a regényt vagy a novellát, hanem az elemi egysége”. Részletesebben is elemez több rövidtörténet-típust és annak megnyilatkozásait a magyar irodalomban. Így borgesianus rövidtörténetről (pl. Kis Zoltán, Garaczi szövegei), kaotikus rövidtörténet-típusról (pl. Garaczi, Podmaniczky) beszél, valóságátfűró, minimalista és más típusok jegyeit sorolja.

Mert az általa tárgyalt írók sok esetben saját műveiket is posztmodernnek tekintik (pl. Kukorelly, Márton, Kemény), s mert a rövidtörténet és a posztmodern leírása között ellentmondást vélt felfedezni, a legújabb magyar próza fejleményeit a posztmodern kontextusába helyezi. John Bart, Szentkuthy, Žmegač, David Lodge, Andrea Zlatar és Kulcsár Szabó Ernő nézeteit veszi figyelembe. Dolgozatában Andrea Zlatar elméletét követi: „A posztmodern nézőpontjából a modern egységes korszaknak tűnik, s a szubjektum önazonosságának mítoszában alapszik.” Ezzel szemben „az önazonosság meghatározása helyett a fragmentált, a tudathasadásos, a megosztott szubjektivitás tere nyílik meg” a posztmodernben. Kulcsár Szabó Ernő Esterházy prózáját (igaz, csak a *Bevezetés . . .*-ig) látja a posztmodernhez kötődőnek, míg Takáts Garaczi és Kemény írásmódját tekinti annak.

A *Csipesszel a lángot* bevezető szövegében a kötet szerkesztője annak a reményének ad hangot, hogy „a fiatalok törekvéseinek nagyjából átfogó bemutatása elősegítheti műveik megismerését és megértését, egyben az indulás feltérképezése elősegítheti az írói továbblépést”. Azonban rögtön az Előszó után következik Takáts József, majd Szirák Péter tanulmánya, amelyekben szövegszerűen is megfogalmazást nyer az, ami több kritikában is kifejezésre jut, akár teljes felismerésként, akár véletlen eredményként: a legújabb magyar próza mibenlétének, jellemzőinek feltérképezése legfeljebb csak a kísérlet szintjén, a részlegesség jegyében történhet, s a nemzedéki meghatározás is illúzió. Így van ez részben a kritikai fogalmi apparátus és az interpretációs stratégiák hiányossága, másrészt az új magyar prózajelenségek és létrehozóik egyszerre többféle prózahagyományhoz, irodalmi törekvéshez való kötődése, többértelmsége, besorolhatatlansága miatt.

BENCE Erika